

DEVİRİMSSEL SÜREÇ OLARAK ARAP BAHARI'NI IMMANUEL WALLERSTEIN ÜZERİNDEN ANLAMAK

Zeynep ŞAHİN MENCÜTEK*, Ferihan POLAT**, Ayşegül DURMUŞ***

Özet

Dünya Sistemleri Analizi ile bilinen Immanuel Wallerstein "Arap Baharı" sürecini tarihsel sosyoloji metodunu ve politik-ekonomi perspektifini kullanarak anlamaya çalışmaktadır. Benzer zamanda farklı coğrafyalarda yaşanan protesto eylemlerini birlikte ele alan Wallerstein, isyanları kapitalist dünya ekonomik sisteminin krizinin göstergesi, 1968'in devamı ve yeni bir sisteme geçişin sancıları olarak değerlendirmektedir. Bu makalede genel olarak Wallerstein'in devrimsel durum süreçlerinin nedenleri, işleyişi ve sonuçları özel olarak da "Arap Baharı" na ait argümanları tartışılacaktır. Wallerstein'in argümanları bu sürecin dünya sistemi düzeyinde ilişkilendirilmesiyle Ortadoğu istisnacılığı tezini yeniden ele alabilmeyi mümkün kılmaktadır. Bu çalışma ile hem "Arap Baharı" olarak adlandırılan devrimsel sürecin teorik düzeyde daha iyi anlaşılmasına hem de devrim, otoriterlik ve demokratikleşme yazınına katkılar sağlanabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Dünya Sistemleri Analizi, "Arap Baharı", Devrimsel durum, Kapitalist Sistem Karşıtı Hareketler.*

UNDERSTANDING OF 'ARAB SPRING' FROM THE PERSPECTIVE OF IMMANUEL WALLERSTEIN AS A REVOLUTIONARY SITUATION

Abstract

Immanuel Wallerstein, the theorist of World System Analysis, tried to explain the process by using the historical sociology and political economy perspective. Referring to the various protests movement across the world along with the 'Arab Spring' process, he argued that all demonstrate the crisis of capitalist economic system, the continuation of the 1968 revolution and the signs of the transition to new system. This article explores Wallerstein's arguments about the reasons, process and the results of the revolutions in general as well as his arguments about the "Arab Spring" in particular. His arguments enable researchers to reconsider 'Middle East exceptionality' as he relates to the process with the world system. This study aims at both understanding of the "Arab Spring" at the theoretical level and contributing to extensive literature on revolutions, authoritarianism, and democratization.

Key Words: *World Systems Analysis, "Arab Spring", Revolutionary Situaition, Anti-Capitalist System Movements.*

---

*Yrd. Doç. Dr., Gediz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir.

e-posta: zeynep.sahin@gediz.edu.tr

**Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Denizli.

e-posta: fyildirim@pau.edu.tr

*** Araş. Gör., Gediz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir.

e-posta: aysegul.durmus@gediz.edu.tr

1.GİRİŞ

Tunus'ta 2010 yılının Aralık ayında başlayan 'devrimsel durum' süreci ile birçok Arap ülkesindeki protestocular eş zamanlı olarak meydanlarda onur, demokrasi, iyi yönetim, insan hakları ve adil seçim taleplerinde bulunmuşlardır. Tunus, Mısır, Libya, Yemen gibi ülkelerde uzun süreli iktidarların yönetimi bırakmak zorunda kalmasıyla sonuçlanan süreç "Arap Baharı, Arap Ayaklanmaları, Arap İsyanları, Arap Kalkışması" gibi birçok farklı şekilde adlandırılmıştır. Her ne kadar ilk ortaya çıktığı anda bölgenin demokratikleşebilmesi adına çok büyük umut ve heyecan uyandırmış olsa da süreç tamamlanmamış devrimler, iç savaşlar ve sosyal kutuplaşmalarla sonuçlanmıştır.

Devrim teorilerinin ve toplumsal hareketler yazınının bulguları ışığında bu sürecin teorik çerçeveden anlaşılmasına çalışılması önemlidir. Bu gibi devrimsel süreçleri konu edinen kuramsal yazınlar genel olarak Avrupa ve Latin Amerika'daki vakalar üzerinden hareket etmekte olup Ortadoğu'yu istisna bir coğrafya olarak görmüştür. Fakat 2010 Aralık ayında Tunus'ta yayılan 'devrim dalgası' bu genel kabulün doğruluğunu tartışmaya açmış olup, bazı çalışmalarda sürecin "1848 ve 1989'daki devrimlerin benzeri ya da devamı olduğu" tezini ortaya çıkarmıştır (Springborg, 2011; Almond, 2012; Sohrabi, 2002; Kurzman, 2008). Devrim teorisyenlerinden biri olan Immanuel Wallerstein ise daha farklı bir perspektifle Arap Baharı devrim dalgasının 1968 devrimlerinin devamı ve günümüzdeki yansıması olduğu tezini öne sürmüştür (Wallerstein, 2013a).

Wallerstein Dünya Sistemleri Teorisi, sistemik krizler ve anti sistemik hareket argümanlarından hareketle Tunus'ta başlayan devrimin nedenlerine ve sürecin işleyişine dair bazı tespitlerde bulunmuş ve muhtemel sonuçlarını öngörmeye çalışmıştır. Wallerstein isyan dalgalarını küresel sistem düzeyinde anlamlandırmasının yanında tarihsel sürekliliği ön plana çıkartmıştır. Wallerstein'in sürece dair değerlendirmeleri hem akademik yazında sıklıkla tekrarlanan Ortadoğu istisnacılığı¹

¹ Ortadoğu istisnacılığının temel iddiası, bölgenin diğer bölgelere benzemediği, kendine ilişkin sosyal, ekonomik ve siyasi özelliklerinin bulunduğu bu yüzden bölgede var olan dinamikler, sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm yollarını aranınırken bölgenin kendine ait

yeniden tartışmaya açmış, hem de bir ülke ve bölgedeki devrimi uluslararası sistem düzeyiyle nasıl ilişkilendirilebileceğini göstermiştir. Wallerstein dünya genelinde yaşanan isyan dalgalarının nedenlerinin yanısıra işleyiş süreci konusunda da bazı genellemelerde bulunmuştur. Bu dalgaların kendine özgü niteliklerinin yanında birçok ortak özellikleri vardır. Bu özelliklerin Tunus örneğinde gözlenip gözlemlenmediği aşağıdaki bölümde değerlendirilecektir. Böylece isyanların işleyiş konusundaki hipotezler test edilebilecektir.

Bu çalışma ile hem "Arap Baharı" olarak adlandırılan sürecin teorik düzeyde daha iyi anlaşılmasına hem de yeni nesil devrim ve demokratikleşme kuramlarına bazı katkılar sağlanılabileceği düşünülmektedir. Wallerstein ile ilgili kısım başlamadan önce "Arap Baharı" İsyanları sürecinin kavramsallaştırması üzerinde durularak, bu sürecin devrimden ziyade 'devrimsel durumun' özelliklerini gösterdiği tartışılacaktır.

2. DEVRİM VE DEVRİMSSEL DURUM

Türk Dil Kurumu (2011) devrimi "belli bir alanda hızlı olarak siyasal ve toplumsal yapıda gerçekleştirilen köklü değişiklik" olarak tanımlamaktadır. Devrim geniş anlamıyla bir hükümetin, rejimin veya toplumun özellikle sınıf yapısının yıkılarak yerine başka bir tanesinin getirilmesi olayı veya olaylar dizisidir (Johnson, 1964). Daha dar anlamıyla devrim "bağımsız bir devletin egemenliğinin kendi toplumu tarafından tamamen sona erdirilerek, yeni siyasi ilkelere dayalı yeni bir rejimin kurulmasıdır" (Walt, 1992: 323). Devrimleri diğer siyasi olaylardan farklı kılan niteliği ise değişim talebinin aşağıdan özellikle halktan gelmesi, gelişmelerin görece hızlı seyretmesi ve ortaya çıkan değişimin derin olmasıdır (Akder, 2013: 91).

Tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi disiplinleri tarafından geliştirilen devrim yazınının temel araştırma sorusu "devrimlerin kuramsallaştırılamayacak kadar az rastlanan ve kendine özel şartları olan diğer politik fenomenlere benzemeyen olaylar olup olmadığıdır". Devrim yazınında devrimlerin

özellikleri ile yaklaşılması gerektiğidir. Aynı zamanda siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanındaki teorik yaklaşımların bölgeyi açıklamakta kullanılamayacağını iddia etmektedir.

nedenleri, tetikleyicileri, gelişimi, devrim tipleri ve kısa ve uzun dönem sonuçları tartışılmaktadır. Birçok tarihçi ve siyaset bilimci, devrim adlandırmasının sadece Fransız, Rus ve Çin devrimi gibi başarılı, büyük sosyal ve siyasi dönüşüm getiren devrimler için kullanılmasını doğru bulmuşlardır. 1789 Fransız Devrimi kendisinden sonra meydana gelen devrimler için bir model ve taslak olarak algılanmıştır (Almond, 2012: 35). Ortadoğu bölgesinde gerçekleşen elitlerin ana yönlendirici kesim olduğu Türk Devrimi (1923) ve Mısır Devrimi (1952) istisnai çalışmalar olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca 1979 yılında İran'da yaşananlar da genel olarak "sosyal devrim" kategorisi içerisinde değerlendirilmiştir ve oldukça fazla akademik ilgi görmüştür.

Birçok araştırmacı her devrimi ve her devrimin tüm aşamalarını açıklayabilecek genel bir kuram oluşturmanın mümkün olmadığı fikrinde birleşmektedirler (Skocpol, 1979: 4). Yine de var olan devrim yazınlarında sıklıkla göze çarpan kuramsal çerçeveler şu şekilde sıralanabilir. Marksist eğilimli yorumlar, yapısal paradigmlar, göreceli mağduniyet (göreceli yoksunluk)/modernizasyon teorisi, kültürel ve yayılımcı bakış açıları.

Devrim olacak kadar etki alanı geniş olmayan bazı haller de "devrimsel durumlar/olaylar" olarak adlandırılmıştır. Charles Tilly'e (1978) göre "devletin egemenliğinin nüfusun önemli bir kısmı tarafından desteklenen çoklu ve birbiriyle de çelişebilen iddialarla sorgulandığı, devlet gücünün de muhalif koalisyonları bertaraf edebilecek kapasite ve kararlılığı olmadığı durumlara devrimsel durum" denir. Skocpol ise devrimsel durumları, devletlerin siyasi/askeri krizler ve sınıf mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkan fakat devrim olmayan durumlar olarak tanımlamaktadır (Skocpol, 1979: 17). Devrimsel durumlar hızlı olarak ortaya çıkar, tam olarak öngörülemeyen, isyan özelliği gösterir ve sonucunun nereye doğru evrileceği tam olarak bilinemez. Aynı zamanda devrimsel süreçlerle karşılaşan rejimlerin kırılabilirliği çok fazladır, ne tür tepkiler verebilecekleri de tahmin edilemez. Bu yüzden bu süreçler devletin tamamen çökmesi ya da iç savaşla da sonuçlanabilir.

Devrimsel süreçleri hazırlayan nedenler ve şartlar ise çok çeşitli olabilir. Jack Goldstone'a göre bunlar şu şekildedir: elitin yozlaşması ve muhalefetin oluşması, kutuplaşmaların ve koalisyonların inşası, kitle mobilizasyonu, mevcut rejimin değişmesi, aşırı kutuplaşma, karşıdevrim, iç savaş, uluslararası savaş, radikal rejim değişikliği, devrimsel ılımlılık, yenilenmiş radikalizm, terör ve son olarak rejimin konsolidasyonudur (Goldstone, 2009: 20). Ancak bu on iki durumun her devrim süreci öncesi oluşacağı ve evrensel geçerliliği olduğu iddia edilmemektedir (Goldstone, 2009: 19).

Devrimsel durumların anlaşılabilmesi için toplumsal hareketler yazını da özellikle aktör ve sürece odaklanan belli teorik aygıtlar sunmaktadır (Joel ve Vairel, 2010; Bayat, 2010). Toplumsal hareketler, sosyal ve politik değişim hedefiyle kitlelerin mobilize olmaları sonucunda gerçekleşen olay ve olaylar dizisidir. 1960'lı yıllardan itibaren gittikçe yayılan modernitenin birçok unsurunun meydana getirdiği problemler ve bunalımlara karşılık olarak farklı amaç ve aktörlerle "yeni toplumsal hareketler" ortaya çıkmıştır. Bu hareketler, "eski" hareketlerin çıkış noktasını oluşturan ekonomik ve kurumsal siyaset kaynaklı sorunlar yerine eşitlik, farklılık katılım ve kimlik inşasına ilişkin meselelere odaklanmışlardır. 1970'lerde kadın, barış ve çevre/ekoloji hareketleri 1980'lerdeki silahsızlanma hareketleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Akademik yazında yeni toplumsal hareketlerin kavramsallaştırılmasında iki temel yaklaşım geliştirilmiştir. Bunlardan ilki Amerika merkezli olan Kaynak Mobilizasyonu, diğeri ise Avrupa merkezli olan Yeni Toplumsal Hareketler Teorileri'dir (Topal Demiroğlu, 2014).

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımında sosyal değişimlerin yapısal nedenlerinden ziyade aktörler, değişim taşıyıcıları ve bunların nasıl ortaya çıktığı, sosyalaşmaları, aksiyon repertuarları ve etkileşimleri üzerinde durulmaktadır. Bu yaklaşım neden ve sonuçlardan ziyade sürecin kendisini anlamaya çalışır (Tilly, 1978; Tarrow, 2011; Beinin ve Frédéric, 2011). Kaynak mobilizasyonunun alt kolu olan siyasi fırsat yapıları yaklaşımında hareketlerin ortaya çıktığı bağlama ilişkin fırsatlar ve kısıtlamalar üzerinde durulur. Örneğin devrim yazınında, sosyal medya aygıtlarının

(bilgi teknolojilerinin) rolü önemsizken, sosyal hareketler teorisi referans alınırsa bilgi teknolojilerinin hareketin faillerine belli fırsatlar sağladığı öngörülebilir.

Devrimsel durumların konu edildiği diğer bir akademik yazın ise “demokratikleşme ve otoriterlik” yazınıdır. Bu yazında dünyanın birçok yerinde dalgalar halinde demokrasilere geçiş yaşanırken Ortadoğu’nun bu konuda geri kalmışlığının nedenleri üzerinde durulur. Bu durumun açıklanabilmesi için ‘otoriterliğin dirençliliği’ şeklinde bir kavramsallaştırma yapılmıştır. Buna göre, otoriterliğin devamını sağlayan birçok faktör vardır. Bunlar ülkelerin rantiyer ekonomik yapısı ve bunun siyasi temsile yönelik sonuçları, otoriter devlet aygıtları, model ülke yokluğu, çoklu kimlik çatışmalarının iktidarlar tarafından manipüle edilebilmesi, otoriter iktidarlara karşı durabilecek kurumsallaşmış muhalif partilerin olmaması ve var olan partilerin ideolojik farklılıklarını aşır işbirliği yapamamasıdır (Bellin, 2012; Sadiki, 1997; Anderson, 2006; Heydemann, 2007; Hostrup Haugbølle ve Cavatorta, 2011; Schwedler, 2006; Brumberg, 2013). Demokratikleşme ve otoriterlik yazınında bölgede demokrasiye geçiş için gerekli şartları ve muhalefeti siyasi partilerin ve sivil toplumun oluşturacağı düşünülmektedir. Demokratikleşme yazınının önemli teorisyenlerinden Alfred Stepan ve Juan J. Linz “Arap Baharı” isyanları ışığında demokratikleşme yazınının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ve özellikle bu sürecinin daha önceki demokratikleşme dalgalarında tam da incelenmemiş olan bu yazının üç ayrı araştırma konusunu tartışmaya açtığını iddia etmektedir. Bunlardan ilki özellikle Müslüman çoğunluğun yaşadığı ülkelerdeki demokrasi ve din ilişkisi; ikincisi hem otoriter hem demokratik özellikler gösteren melez rejimlerin karakteristikleri ve son olarak da monarşi rejimlerinin doğasının demokratik geçiş süreçlerine etkisidir (Stepan ve Linz, 2013).

Tunus’taki görece başarı dışında isyanlar sonrası süreçte gözlenen Mısır’daki seçim sürecinde yaşanan gelişmelerle, Libya ve Suriye’de yoğun şiddet kullanılan bir sürecin ortaya çıkması uzun vadede bölgede demokrasinin tesisi açısından umutları azaltmıştır (Brown, 2013a). Fakat Olivier Roy’un

(2012) da ifade ettiği gibi “Arap Baharı” ile tüm iniş ve çıkışlara rağmen geri dönülemez bir süreç başlamıştır. Bu süreçte Arap toplumlarında demokrasi kökleşmektedir. Demokratikleşmenin bir programdan ziyade bir süreç olmasından dolayı bölgede yaşananlar normaldir. Birçok uzmanın bunu görememesi ve umutsuzluğa kapılmasının nedeni Ortadoğu’nun demokratikleşme deneyiminin görece yeni olan Latin Amerika gibi diğer bölgelerle karşılaştırılmamasıdır. Sürece dair umut taşıyan önemli bir devrim teorisyeni de Wallerstein’dir. Ona geçmeden önce kısaca “Arap Baharı’nın” incelemesi yerinde olacaktır.

3. DEVRİMSSEL DURUM TANIMI ÇERÇEVESİNDE “ARAP BAHARI”

“Arap Baharı” isyanlarının öncülleri birçok kere yaşanmıştır, ancak Tunus’ta başlayan olaylarla birlikte ilk defa aynı anda birçok yerde kitlesel destek bulmuş ve dünya kamuoyu tarafından fark edilmiştir. Bunun nedenini ise isyanları sosyal hareketler teorik çerçevesini kullanarak değerlendirenler hareketi kitleselleştiren unsurun “gençlerin katılımı ve sosyal medyanın yaygın kullanımı” olduğunu iddia etmektedirler (Benin ve Frédéric, 2011; Carvin 2012; Lynch 2014). Hatta süreç birçokları tarafından “Facebook Devrimi” ve “Twitter Devrimi” şeklinde de adlandırılmıştır.

2010 Aralık ayında Tunus’ta üniversite mezunu olup seyyar satıcılıkla geçimini sağlayan Muhammed Buazizi adlı gencin kendini yakması sonucu başlayan protesto hareketlenmeleri kısa sürede birçok Arap çoğunluğuna sahip ülkeye yayılmıştır. Başlangıçta bu hareketlenmeleri popüler ve akademik yazında devrim olarak tanımlama yönünde bir heyecan belirse de sonuca bakarak bu hareketleri “devrimsel durumun” tetikleyicileri olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Zira var olan rejimi devirme niyetiyle başlatılan hareketlenmeler rejimi tamamen değiştirmedikleri için tam olarak devrim tanımına uymamaktadırlar (Haddad, 2012:115).

Devrimsel durumlar bir dizi tarihi sosyo-ekonomik problemlerin sonucu olarak ortaya çıkmakta ve öncül dalgaları bulunmaktadır. Devrimsel durumların birçoğunda

gözlemlendiği gibi "Arap Baharı" adı altında yaşanan hareketlenmelerin nedenleri bir anda oluşmamıştır. Olumsuz ekonomik şartlar, siyasi baskılar, özgürlüklerin kısıtlanması, her yere yayılan yolsuzluk birikerek toplumlardaki hoşnutsuzlukları katlanılmaz hale getirmiştir (Ottaway ve Hamzawy, 2011).

"Arap Baharı'nın" yaşandığı ülkeler için sıklıkla dile getirilen ekonomik neden 1980 sonrasında kurumsallaşan küresel ekonomi düzenine uyum sağlayamamalarıdır (Özgür, 2011: 11). "Arap Baharı" isyanlarını bölgesel düzeyden küresel düzeye taşıyarak neoliberal küreselleşmenin yarattığı sosyal düzenin yapısal krizi olarak gören, dolayısıyla da neoliberalizme karşı isyan olarak niteleyen akademik çalışmalar mevcuttur (Dumeñil ve Levy, 2011; Armbrust, 2011; Bond 2011). 2006 yılındaki çalışmasında benzer tespiti yapan Asef Bayat 1980 yılında Ortadoğu'da ortaya çıkan kentsel isyanları bir öncül dalga olarak görerek bunların nedenlerini ülkelerin mali açıklarını tüketici desteklerinde kesintiler yaparak gidermeye çalışmak için uyguladıkları neoliberal politikalara bağlamakta ve bu politikaların ülkede huzursuzluk oluşturduğunu iddia etmektedir (Bayat, 2006: 72). Bu durum "sıradanın sessiz tecavüzü" olarak adlandırılan insanların mülk ve iktidar sahiplerine karşı sessiz, uzun vadeli ama yaygın öfke birikimini beraberinde getirmektedir (Bayat, 2006: 47). Benzer şekilde Koenraad Bogaert (2013) "Arap Baharı" sürecinin son otuz yıldır bölgede uygulanan neoliberal reformların olumsuz sonuçlarına bir tepki olarak ortaya çıktığını iddia etmektedir. Bu huzursuzluklar ve öncül dalgalar hemen devrimsel duruma evrilmeseler de artış gösterebilirler.

Son on yıldır halkların sosyal ve ekonomik mağduniyetlerini ve taleplerini ifade etmek için özellikle Mısır, Tunus, Fas, Ürdün gibi ülkelerde işçiler, gençler, İslamcılar vb. gruplar çok sayıda protesto, grev, gösteri ve sosyal başkaldırı eylemleri düzenlemişlerdir (Ottaway ve Hamzawy, 2011). Bu başkaldırı eylemleri siyasi faktörlerle de yakında ilişkilidir. Çünkü siyasi iktidarlar olumsuz koşulların baş sorumlusu olarak görülmüştür. Süreç içerisinde de eylemler siyasi bir içerik kazanmıştır. Kuveyt ve Bahreyn gibi ülkelerde eylemler sırasında siyasi partiler

ve hareketlerle yakın işbirliği kurulurken Mısır gibi ülkelerde protestocular bu tür işbirliklerinden kaçınmışlardır. Bu ülkelerdeki mevcut otoriter veya yarı otoriter yönetimler bu eylemleri tamamen yasaklamamış fakat imkânları ölçüsünde kontrol altına tutmaya çalışmışlardır².

Devrimsel durumların birçok özelliği Tunus örneğinde gözlemlenmiştir³. Örneğin Charles Tilly'e (1978) göre devlet gücünün var olan muhalefeti bastırmada yetersiz olması durumunda devrimsel durum ortaya çıkmaktadır. Tilly'nin bu argümanı Tunus'taki durum için de geçerlidir. Tunus'ta eski cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali, 20 Aralık 2011 tarihine kadar kendisine karşı oluşan muhalefeti kontrol altında tutmayı başaramamış, sonrasındaki gelişmeler kontrolünden çıkmıştır. Kendisini yakan Buazizi'nin kasabası olan Sidi Bouazid'de başlayan isyan dalgasına Kasserine, Gafsa ve Sfax bölgelerinden gençler de katılmıştır. Zaman ilerledikçe oluşan bu isyan dalgasına Regueb, Meknasi, Menzel Bouzaiene bölgeleri dâhil olmuştur. Sousse, Ben Garden, Mahdia, Bizertebölgelerinin desüreceeklemlenmesiyle, protestolar kiteselleşmiştir. İnternetin gençlerin organize olmasını kolaylaştırmasıyla 27 Aralık'ta başkent Tunus'ta binlerce insan

² Daha detaylı bir tartışma için Arap Baharı'nın çeşitli nedenlerini inceleyen uluslararası literatüre bakılabilir. Bu çalışmalardan bazı örnekler şunlardır. Dawishsa, Adeed (2013). **The Second Arab Awakening: Revolution, Democracy, and the Islamist Challenge from Tunis to Damascus**. New York: W.W. Norton; Gelvin, James L. (2012). **The Arab Uprising: What Everyone Needs to Know**. New York: Oxford University Press; Gerges, Fawaz A. (2014), ed. **The New Middle East: Protest and Revolution in the Arab World**. New York: Cambridge University Press.

³ Tunus'taki devrimsel sürece dair şu kaynaklara bakılabilir: Joffé, George, (2013) ed. **North Africa's Arab Spring**. New York; Routledge; Larémont, Ricardo René, (2014) ed. **Revolution, Revolt and Reform in North Africa: The Arab Spring and Beyond**. New York: Routledge.; Honwana, Alcina. (2013) **Youth and Revolution in Tunisia**. New York: Zed; Gana, Nouri, (2013) ed. **The Making of the Tunisian Revolution: Contexts, Architects, Prospects**. Edinburgh: Edinburgh University Press; Chomiak, Laryssa. (2011) "The Making of a Revolution in Tunisia." *Middle East Law and Governance* 3 (2011), 68-83; Haugbølle, Rikke Hostrup and Francesco Cavatorta. "Beyond Ghannouchi: Islamism and Social Change in Tunisia." *Middle East Report* 262 (2012): 20-25.; Marzouki, Nadia. "From People to Citizens in Tunisia." *Middle East Report* 259 (2011): 16-19.

toplantıdır. Böylece Muhammed Buazizi'nin başlattığı bireysel eylem bir hafta içerisinde tüm Tunus'u ilgilendiren bir kitlesel muhalefet eylemine dönüşmüştür (Honwana, 2011: 2-3). Bu süreçte Bin Ali'nin halkın hareketlenmeye destek vermesinin engellemeye yönelik yaptığı baskıların hiçbirisi sonuç vermemiştir. Protestoların başkent Tunus'a yayılmasıyla Bin Ali General Raşid Ammar'a eylemcilere karşı ateş açma emrini vermiştir. Ancak Ammar bu emri uygulamayarak halktan yana bir tavır sergilemiş, başkent Tunus'taki güçlerinin de büyük bir kısmını da geri çekmiştir. Tilly'nin de devrimsel durumlar için belirttiği üzere Bin Ali bu süreçte hem kendi ordusunu hem de halkını kontrol edememiştir.

Halk ayaklanması sonucu 23 yıldır iktidarda olan devlet başkanı Bin Ali (1987-2011) ülkeyi terk etmek zorunda kalınca dönemin meclis başkanı Fuad Mebuza cumhurbaşkanı olmuş ve hükümeti kurma yetkisi de Muhammed Gannuşi'ye verilmiştir. 17 Ocak'ta Gannuşi Milli Birlik Hükümeti kurmuş ancak içerisinde Bin Ali döneminin simgesi olan isimlerin yer alması halk da rejimin devamına ilişkin tereddütler oluşturmuştur. Bunun üzerine halk tekrar protestolara devam etmiştir. Bunun sonucunda 27 Ocak'ta protestolara dayanamayan Gannuşi'nin başbakanlığında kurulan Milli Birlik Hükümeti istifa etmiş ve yeni geçici hükümet kurulmuştur. Ancak halk yeni kurulan hükümetten de memnun olmamış; 27 Şubat 2011 tarihinde Gannuşi istifa etmiş ve Beji Kaid el Sebsi tarafından yeni hükümet kurulmuştur. Aynı şekilde Bin Ali'nin partisi olan Anayasal Demokratik Birlik Partisi de mal varlıklarına el konularak kapatılmıştır. 23 Ekim 2011 tarihinden sonra da ülkenin içinde bulunduğu siyasi kriz ortamı hükümet değişikliğine neden olmuştur. Şükrü Belyid ve Muhammed Brahimi'nin suikast sonucunda öldürülmeleriyle halk, hükümeti sorumlu tutmuş ve sokaklara tekrar dökülmüştür. Devrim sürecinde etkili olan Tunus Genel İşçi Sendikası da etkinliğini sürdürmeye devam etmiş ve ülkede genel grev başlatmıştır. Yapılan protestolar sonucu ve yapılan grevin hayatı durdurma noktasına getirmesiyle dönemin başbakanları olan Hamadi Cibali ve Ali Urayyid istifalarını vermiştir.

Devrimden üç yıl sonraki 2014 başkanlık seçimlerinde cumhurbaşkanı olarak seçilen

Beji Caid el Sebsi'nin siyasi geçmişi, devrim hareketlerine hatta yeni anayasanın hazırlanmış olmasına rağmen eski rejimin önemli unsurlarının nasıl devam ettiğine dair bir fikir verebilir. Ayaklanmalardan sonra kurulan ilk geçici hükümette Bin Ali döneminden isimlerin olmasına tepki gösteren halk, 2014'deki başkanlık seçimlerinde Beji Caid el Sebsi'yi cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Sebsi, Habib Burgiba ve Bin Ali döneminde Dış İlişkiler Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

Tunus, devrimin şartlarından biri olan eski rejimintamamen yıkılarak, köklü bir değişikliğin yaşanması ve yerine tamamen yeni bir rejimin geçtiği görece en başarılı örnek olurken "Arap Baharı'nın" yaşandığı diğer hiçbir ülkede tam bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Örneğin Mısır'da ilk seçilmiş cumhurbaşkanı olan Müslüman Kardeşler'den Muhammed Mursi göreve başlamasından bir sene sonra halkın taleplerini yerine getiremediği gerekçesiyle General Abdülfettah Said Hüseyin Halil el Sisi tarafından bir askeri darbe ile indirilmiştir. Halkın değişiklik talebi ise gerçekleşmemiştir. Buradan hareketle "Arap Baharı" isyanlarını yaşananların devrimden ziyade devrimsel durum olarak tanımlamak daha uygun olabilir. Ottaway'ın (2011) ifade ettiği gibi 'başkanlar gitmişlerdir, fakat rejimler yerlerindedir'.

Her ne kadar devrimsel durum siyasi bir güzergâha girse de politik ekonominin rolü göz ardı edilemez. Immanuel Wallerstein ise bu devrimsel durumun neden, işleyiş ve sonuçlarını politik ekonomi perspektifinden anlamaya çalışan önemli akademisyenlerden biridir⁴. Tunus'taki protestolar başladıktan sonra El-Cezire ve kendi internet sitesinden (<http://iwallerstein.com/>) yazan Wallerstein durumu dünya sistemleri ve devrim kuramları bağlamında tartışmaktadır (Wallerstein, 2011b; Demir, 2013).

⁴ Arap Baharı'nı politik ekonomik perspektifle değerlendiren diğer çalışmalardan bazıları şunlardır: Cammett, Melani and Ishac Diwan (2013). **The Political Economy of the Arab Uprisings**. New York: Westview Press; Hanieh, Adam (2013). **Lineages of Revolt: Issues of Contemporary Capitalism in the Middle East**. Chicago: Haymarket Books; Salih, Mohamed M.A. (2014). **Economic Development and Political Action in the Arab World**. New York: Routledge; Dahi, Omar S. (2011). "Understanding the Political Economy of the Arab Revolts." *Middle East Report* 259 (2011): 2-6.

4. IMMANUEL WALLERSTEIN'İN DEVRİMSSEL DURUMLARIN SEBEP, SÜREÇ VE SONUÇLARINA DAİR TESPİTLERİ

Marksist kuram ve Bağımlılık Okulu'ndan etkilenen Immanuel Wallerstein (2011a) "Dünya Sistemleri Analizi" adı verilen teoriyi geliştirmiştir. Temel çıkış noktası modern dünya sisteminin kapitalist bir dünya ekonomisi olduğu ve bunun çeşitli ekonomik ve siyasi sonuçlar doğurduğudur (Wallerstein, 2011a). 16. yüzyılda ortaya çıkan bu sistem, başlangıçta Amerika ve Avrupa kıtasının büyük kısmında geçerliyken, 19.yy ortalarından itibaren bütün dünyayı kapsayan hâkim sistem haline dönüşmüştür.

Kapitalist dünya sistemi, merkez-çevre-yarı çevre ilişkilerinin belirleyici olduğu bir dünya ekonomisi ve egemen devletlerden oluşan bir siyasi yapı içerisinde varlığını sürdürmektedir. Bu siyasi yapıdaki ulus devletler kapitalist ekonomik sistemden bağımsız hareket edemezler, ancak bu sistemin farklı işlevlerini yerine getirirler, böylece karmaşık ilişkilerin hâkim olduğu uluslararası işbirliği ortaya çıkmaktadır (Worsley, 1980: 300; Skocpol, 1977: 1080). Fakat bu uluslararası sistem büyüme ve durgunluk evrimlerini barındıran, Kondratieff diye adlandırılan (Rus iktisatçı Nikolai Kondratieff'ye atfen) bir dizi döngüsel ritimle/çevrimle⁵ çalışmaktadır. En önemli iki döngüsel çevrim, 50 – 60 yıllık iktisadi Kondratieff döngüleri ve de 100–150 yıllık (siyasi) hegemonik döngülerdir. Bu hegemonik döngülerde küresel düzen art arda gelen bazı hegemonik güçler (örneğin sırasıyla Birleşik Eyaletler, Birleşik Krallık, Birleşik Devletler gibi) devletlerarası sistemde oyunun kurallarını belirledikleri gibi dünya ekonomisine de hâkim ve askeri açıdan güçlü konumdadırlar.

Ancak Wallerstein bu gibi tarihsel sistemlerin belli bir sürede var olduklarını, yayılmalarını tamamladıktan sonra buldukları denge durumlarından ayrılarak, sistemsel bir krize gireceklerini ve kendilerini yok edeceklerini ileri sürmüştür. Kapitalist dünya sistemi de

⁵ Kondratieff bu ritim/çevrimleri uzun dalga olarak adlandırmıştır. Her bir çevrim yaklaşık 50-60 yıl sürer. Fakat bu çevrimlerin varlığı iktisatçılar tarafından bile tartışma konusu yapılmıştır. (Bakınız: Aydoğuş, O. vd., (2009), "Kriz Teorileri: Kondratieff, Schumpeter Ve Wallerstein", **Ege University Working Papers in Economics 2009**, 09/01.).

tarih boyunca yayılmasını tamamlamış ve bulunduğu denge durumundan çıkarak çözülemeyecek bir krize girmiştir (Wallerstein, 2011a: 136). Benzer şekilde Arrighi de kapitalist dünya ekonomisi tarihinin genel karakteristiğinin uzun kriz dönemlerine sahip olduğunu ve bu dönemlerde sistemlerin yeniden yapılandırılıp, organize edildiği dönemler olduğunu iddia etmektedir (Arrighi, 1994). Modern kapitalist dünya sistemi zaman zaman sınır aşan sistem karşıtı toplumsal-politik hareketler tarafından tehdit edilmiştir. Wallerstein'a göre 1848 Dünya devrimi; modern dünya sisteminin karşılaştığı ilk gerçek "toplumsal hareket" olmuştur. Fransa'da başlayan devrim kısa sürede diğer ülkelere de sıçrayarak "ulusların baharı" olarak adlandırılan devrim dizinlerini ortaya çıkarmıştır. Wallerstein'a göre dünya sisteminin yeni bir modele doğru geçişini belirtmektedir (Wallerstein, 2011a: 116). Wallerstein dünya sisteminin içinde bulunduğu bu sistemik krize girmesinde en etkili olayın ise 1968 Dünya Devrimi olduğunu ifade eder. 1968 Dünya Devrimi; modern dünya-sistemin jeokültürü olan liberalizmin üstünlüğünün artık sona erdiğini göstermiş ve kapitalist dünya-ekonomisinin temellerini yerinden oynatmıştır. Dünya sistemi artık bu sorunlara çözüm üretebilecek bir durumda değildir. Bu anlamda Wallerstein, dünya toplumsal sisteminde var olan güç dengelerinin tabii grupların lehine değiştirme hedefinin başarıya ulaşması açısından 1968'in hala yaşandığını belirtir (Arrighi vd., 2004: 103).

Değerlendirmelerinde tarihsel sosyoloji metodunu kullanan Wallerstein, geçiş aşamasında olduğumuzu belirterek, dünya sisteminde yaşanan çeşitli krizleri bölgelerin sorunlarına ait bir özellik olarak görmemiştir; aksine bir bütünsellik içinde dünya sisteminin krizi olarak ele almıştır.

Wallerstein (2013a) farklı coğrafyalarda ortaya çıkan benzer protesto dalgalarını kapitalist sistemin krizinin bir yansıması olarak nitelendirmiştir. Bu anlamda Wallerstein Türkiye'deki gezi olaylarını, Yunanistan'daki Oxi, İspanya'daki Indignados, Şili'deki öğrenci eylemlerini, Kuzey Amerika'da ve başka yerlerde 800 şehre yayılmış olan işgal hareketlerini, Çin'deki grevleri ve Hong Kong'daki gösterileri ve Afrika'nın bir ucundan

diğerine çeşitli protesto eylemlerini aynı bağlamda değerlendirir. Dünya genelinde yaşanan bu isyan dalgaları, kapitalist sistemin siyasi ve kültürel desteklerini kaybetmesine yol açmıştır. Sistemin kendisini koruduğuna olan inancını yitiren halk, mevcut yönetimleri meşru görmemeye ve kısa vadeli üretilen çözümlerle de tatmin olmamaya başlamıştır.

Wallerstein'in yaklaşımında son yıllarda gözlemlenen protesto dalgaları yeni bir başlangıçtan öte, 1968'de meydana gelen dünya devriminin günümüzdeki devamı olarak yorumlandığı için, bu isyan dalgaları hem küresel düzeye yerleştirilebilmiş hem de tarihsel sürekliliği ön plana çıkartılabilmektedir. Wallerstein'a göre 1968 dünya devriminin, günümüz dünyasında etkili olan iki özelliği ise şöyledir:

- a. *Antidemokratik Uygulamalara ve Dikey Karar Alma Mekanizmalarına Karşı Protesto: 1968 devrimine katılan devrimciler dönemlerindeki otoritelerin antidemokratik uygulamalarını protesto etmişlerdir. Aynı şekilde dikey karar alma mekanizmalarını reddetmişler ve halkın da karar alma süreçlerine dâhil edilebileceği halkçı mekanizmaları savunmuşlardır (Wallerstein, 2011b).*
- b. *Unutulan Halkların Devrime Katılması: 1968 dünya devriminde ikincil konumda olan statü grupları (azınlıklar, yabancılar, kadınlar, gençler vd.) kendilerini göstermeye başlamış ve hâkim statü gruplarına (erkekler, yaşlı kuşak, çoğunluklar) karşı kendi seslerini duyurmayı başarmışlardır. Bu anlamda 1968 devrimine güçlü ve ayrıcalıklı kesimin dışındaki birçok grup katılmıştır (Wallerstein, 2011b).*

Wallerstein "Arap Baharı'nın" nedenlerinin zamansal ve mekânsal olarak tek başına ele alınamayacağını savunmaktadır. Yaşanan bu hareketlenmeleri dünya genelinde yaşanan huzursuzlukların sadece bir parçası olduğunu ve 1968 ile benzerlik ve devamlılık gösterdiğini iddia etmektedir. 1968'deki gibi anti-demokratik uygulamaların ve dikey karar alma mekanizmalarına karşı geliştirilen protestolar gayet belirgindir. "Arap Baharı"

sürecinin oluşmasında; mevcut iktidarların gelişigüzel ve keyfi uygulamaları, zorbalıkları, ekonomik koşulların kötüleşmesi, halkların kendi siyasi ve kültürel kaderlerini artık kendilerinin çizmek istemeleri etkili olmuştur. Yaşanan hareketlenmelerde anti-emperyalist, anti-sömürü ve eşitlik temaları mevcuttur. Bu anlamda protestocular tüm dünya sistemine ve liderleri aracılığıyla dış güçlerin bu ülkeler üzerinde kurduğu kontrole de isyan etmektedirler. 1968'dekine benzer şekilde "Arap Baharı" adı altında gerçekleşen protesto hareketlerinin temel amaçları ise diktatörlükleri sona erdirmek ve halkın istediği demokratik bir düzenin kurulması ve var olan antidemokratik uygulamaların son bulmasıdır (Wallerstein, 2011b). Yönetimlerin uyguladıkları baskıcı politikalar, muhalefete izin verilmemesi ve engellenmeye çalışılması, adaletsizliklerin yoğun olması, seçimlerin sembolik olması, siyasi çoğulculuğun olmaması, yasakların her alanda kendini hissettirmesi artık halkın tahammül edemeyeceği bir hal almıştır. Ayaklanmalara, ilk günden itibaren katılan Tunus Genel İşçi Sendikası (UGGT)'nin yanı sıra gençler, öğrenciler, öğretmenler, üniversite mezunları, işsizler, kadınlar, avukatlar geniş katılım sağlamışlardır.

"Arap Baharı" isyanlarında yaşananlarla 1968 Devriminin bu iki konudaki benzerliğine ek olarak devrimcilerin (eski) sistemi suçladıkları beş temel konu olan "zayıflık, yozlaşma, suç ortaklığı, ihmal ve kibirlilik" (Arrighi vd., 2004: 99), Tunusluların başlattığı isyan dalgalarının da genel nedenlerini oluşturmuştur. Bu açıdan Tunus halkı mevcut yönetimi, bölgenin dinamiklerinde belirleyici olması gerekirken pasif bir konumda ya da Batı'nın güdümünde kalmalarından dolayı "zayıflık"; yönetici zümrenin giderek zenginleşmesine rağmen halkta herhangi bir iyileşmenin meydana gelmemesi bakımından "yozlaşma"; yozlaşmaya bağlı olarak da bazı kesimlerin yapılan yolsuzluklara ses çıkarmayıp ortak olmaları ile "suç ortaklığı"; yürütülen politikalarda toplumun her kesiminin göz önüne alınmaması bakımından "ihmal" son olarak da ihmalin bir anlamda nedeni ve sonucu olarak yönetici kesim tarafından halkın sorunlarının, şikayetlerinin önemsenmemesi, dikkate alınmaması ile "kibirlilik" konularında suçlamıştır.

4.1. İsyân Süreçlerinin Ortak Özellikleri

Wallerstein dünya genelinde yaşanan isyan dalgalarının nedenlerine dair genellemelerinin yanı sıra işleyiş süreci ve sonuçlarına dair bazı genellemeler de yapmaktadır. Bu dalgaların kendine özgü niteliklerinin belirtmesinin yanında beş temel ortak özelliği vardır. Bunlar: 1) az katılımı başlanması, 2) kısa süreli olmaları, 3) başlangıç hedeflerinden sapabilmeleri 4) jeopolitik keşmekeşlikle iç içe geçmeleri ve 5) hiçbir ayaklanmanın başarısız olmaması (Wallerstein, 2013a).

Az katılım, protestoların hepsinin ülkelerindeki bazı uygulamalardan memnun olmayan az bir grup insanla başlaması ile ölçülebilmektedir. Bu az katılım zaman içerisinde benzer memnuniyetsizlikleri olanların katılımıyla geniş kitlelerin protestolarına dönüşmüştür. Protestolar genelde "sol" ideolojiye sahip kesimler tarafından başlatılmıştır. Katılımcıların bazıları devletin meşruluk iddiasını sorgularken, bazıları da mevcut iktidarların daha iyisiyle değişmesi fikrini savunmuşlardır. Çeşitli katılımcı grupların farklı beklentileri olsa da demokratik bir yönetim yapısı ve insan haklarıyla ilgili temalar bu grupların ortak temel talepleri olmuştur⁶ (Wallerstein, 2013a).

Tunus örneği Wallerstein'in bu genellemelerinin birçoğuyla uygunluk göstermektedir. Muhammed Buazizi'nin kendini yakmasıyla başlayan ilk protestolar M. Buazizi'nin ailesi tarafından başlatılmış ve kısa sürede geniş kitlelerden destek bulmuştur. Hükümet tarafından yapılan işkence ve hapis tehditlerine aldırılmadan ayaklanmalara geniş çapta katılım sağlanmıştır. Her ne kadar Wallerstein'in tespitlerinde yer verilmemiş olsa da bu süreçte internetin aktif bir şekilde kullanılması protesto alanlarının hızla yayılmasında etkili olmuştur. Kitle iletişim araçları bu süreçte rejime karşı en büyük tehdidi oluşturmuştur. Tunuslular kitle iletişim araçlarıyla aralarındaki organizasyonu sağlarken bir yandan da dünya kamuoyunun dikkatlerini kendilerine çekmeyi başarmışlardır.

⁶ Tunus'ta gerçekleştirilen Dünya Sosyal Forumu'nda (DSF) sol siyasi partilerin yeni sisteme geçiş sürecindeki etkisi gündemlerinden biri olmuştur. Bazı kesimler istenilen değişikliğin sol partiler aracılığıyla gerçekleşeceği fikrini savunurken bazı kesimler de aksini savunmuştur (Wallerstein, 2013c).

Wallerstein'in katılımcıların kim oldukları ve taleplerinin ortaklıkları konusundaki genellemesi de doğrulanabilir. Ürdün, Cezayir ve Fas'ta protesto eylemlerini sol gruplar ve sendikalar başlatmıştır (Ottaway ve Hamzawy, 2011). Benzer şekilde, Tunus'ta Ayaklanmalara ilk günden itibaren destek veren Tunus Genel İşçi Sendikası (Union Générale Tunisienne du Travail, UGTT) olmuştur. Sendikanın yanında öğrenciler, öğretmenler, işsizler, avukatlar, aktivistler ve daha birçok grup ayaklanmalara destek vermişlerdir. Bu farklı grupların yaşadıkları memnuniyetsizlikler ve problemler benzerlik göstermektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: hayat pahalılığı, işsizlik, baskıcı rejimin uygulamaları, halkından kopuk ve halkın ihtiyaçlarını dikkate almadan politikalara karar verip uygulayan liderler, geniş kapsamlı yolsuzluk, gelirin adaletsiz bir şekilde belli zümreler arasında dağılımı, ifade özgürlüğünün ve muhalefet engellenmesi. Talepleri ise seçimlerin sembolik olmadığı çok partili bir siyasi sistem, sansürün ve yasakların kaldırılarak ifade ve basın özgürlüğünün sağlanması, iktidarın keyfi uygulamalarının yerine herkese aynı kuralların uygulandığı, hukukun üstün olduğu bir yönetim yapısı kurulmasıdır. Özetle, Wallerstein'in tespit ettiği üzere bu kadar farklı grubun bir araya gelmesinde insan haklarına saygılı, bireye önem veren, kendi kaderlerinde söz sahibi olabilecekleri daha demokratik yönetimler hareketlenmelerin ortak taleplerini oluşturmuştur.

Wallerstein'in isyan dalgalarına dair ikinci genellemesi "kısa süreli" olduklarına ilişkindir. Bu durumun muhtemel üç sebebi olabilir. Bunlar, protestocuların hükümetin uyguladığı baskılar sonucu korkup geri adım atmaları, protestoların devamı için harcadıkları çabadan dolayı yorgun düşmeleri veya seslerini duyurmayı başarıp hükümetle anlaşma için müzakereye oturmalarıdır (Wallerstein, 2013a). Tunus'ta ise üçüncü durum gerçekleşmiş kısa sürede protestocuların talebi doğrultusunda uzun süreli diktatöryel rejimin lideri Bin Ali (1987-2011) iktidarı bırakıp ülkeden kaçmak durumunda kalmıştır.

Eylemlerin üçüncü ortak özelliği yaşanan hareketlenmelere sonradan katılan kesimlerin asıl amaçlarının başlangıçta belirlenen hedeflerden farklılık gösterebilmesidir.

Bu yüzden sonradan katılan kesimler ayaklanmaları amacından saptırmaya çalışabilir. Örneğin "Arap Baharı" örneğinde sonradan katılan grupların amacı eski rejimle ilişkili olmayan ancak onlardan insan hakları konusunda daha duyarlı ya da daha fazla demokratik oldukları söylenemeyecek "sağcı grup"ları iktidara taşımak olmuştur.

İkinci ve üçüncü ortak özelliğe benzer bir tespiti daha da detaylandırarak Daniel Brumberg de yapmaktadır. Brumberg (2013), "Arap Baharı'nın" her ülkede farklı bir form almasına karşın, her yerde ortak bir dinamiğinin olduğunu iddia etmektedir. Bu ortak dinamik üç ayrı tarafın çekiştiği bir mücadeleye dönüşmektedir. Taraflardan biri eski düzenin yeniden geri gelmesini isterken, diğer biri eski düzeni tamamen yıkmak ister, sonuncusu da iki durum arasında kısıtlı da olsa orta bir yol bulabilmeye çalışmaktadır. Mücadele eden taraflar bazı işbirlikleri oluşturabilmelerinin yanında bazı tavizler de verebilirler. Fakat keskin kimlik ayrışmaları, farklı çıkarlar ve çatışma potansiyellerinden dolayı bu tavizler demokratikleşme için tehdit haline dönüşebilir. Özellikle Tunus ve Mısır'da bu pakt oluşturma ve tavizler verme durumu gözlemlenmiştir. Bahreyn, Suriye, Yemen ve Libya'da kimlik ayrışmaları yaşanan şiddetin artması, iç savaş ve devletlerin tamamen çökmesiyle sonuçlanmıştır.

Wallerstein'a (2013a) göre ayaklanmalara dair diğer ortak özellik de hepsinin jeopolitik bir keşmekeşlikte iç içe geçmiş olmasıdır. Arap ülkeleri de bu genellemeye uymaktadır. Çünkü zengin hidro-karbon kaynakları, önemli su geçiş yollarını tutmalarından dolayı bu coğrafyanın jeostratejik önemi fazladır. Birçok bölge dışı aktörün isyanın çıktığı ülkelerde çıkarları vardır. Ancak Wallerstein'a (2012c) göre bölgede hâkim olan hegemonik bir güç yoktur. Dolayısıyla bölgede güçlü ve etkili olan dış aktörler ayaklanmaların olduğu ülkelerde kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilecek olan grupları destekleyerek onların yönetime geçmesi için çaba sarf etmektedir. Bu anlamda Wallerstein (2013a), ayaklanmanın başını çeken muhalif gruplarla güçlü devletlerin o bölgedeki çıkarları paralel olmadığına var olan durumun daha da kötüleştiğini belirtmektedir. Wallerstein'ın bu tespiti tam olarak Libya'da gözlemlenmiştir.

Zengin petrol kaynaklarına sahip olan Libya dış güçlerin odak noktasını oluşturmaktadır. Bu anlamda Libya'da NATO'nun müdahalesi, Kaddafi'nin öldürülmesi Libya halkı için bir iyileşme getirmemiş aksine Wallerstein'ın tespiti üzerine kötüleştirilmiştir.

Wallerstein'ın son genellemesi "başlatılan isyanların sonuçlarının ne olursa olsun hiç birisinin başarısız olarak değerlendirilemez" oluşudur. Bu isyanlar dünya gündemini neo-liberalizm konularından sistemde yaşanan adaletsizlik, dekolonizasyon ya da eşitsizlik konularına doğru yöneltebildiği için başarılıdır. İnsanlar uzun zamandan sonra ilk kez içinde buldukları, yönetildikleri sistemin meşruluğunu sorgulamaya başlamışlardır (Wallerstein, 2012b). Tunus özelinde başarılı olan sadece basit bir iktidar değişikliği değil başlayan yeni süreçte de halkın yönetim yapısını değiştirebileceğine dair bir kanaatinin oluşmasıdır. Bunun bir göstergesi olarak Bin Ali'nin yerine gelen hükümet değişikliklerinde eski rejim unsurlarının devamını hissettikleri için protestoları yeniden başlatmışlar ve de ilgili hükümet görevi bırakana kadar vazgeçmemişlerdir. Tunus'ta kısa süre içerisinde yoğun halk talebiyle gerçekleşen üç geçici hükümet dönemi tek başına Wallerstein'ı doğrulamakta ve de devrimin başarısız olmaması açısından halkın iradesi ile sürece olan etkisini göstermesiyle de başarılı sayılmaktadır. Bu süreçte korku eşiğini aşan halk, daha iyi bir gelecek için mevcut yönetimlere karşı duydukları şikâyetleri yok saymamış; isyan dalgalarını oluşturmuştur. Benzer şekilde Olivier Roy (2012) da "Arap Baharı'nın" başarısız sayılmayacağını çünkü Arap ülkelerinde demokratikleşmenin kökleşmesi sürecini başlattığını iddia etmektedir.

4.2. Tunus'un Farkı ve Genel Sonuçlar

Wallerstein'a göre demokratik olmayan otoriter ve baskıcı rejimlere karşı başkaldırmak halk açısından normal şartlarda cesaret edilebilecek bir şey değildir. Rejim kendisine karşı olan hareketlenmeleri kendi emrinde olan silah, para ve asker gücüyle kısa sürede bastırabilir. Tunus'a bakıldığında Muhammed Buazizi'nin kendini yakma eylemi, bireysel bir protestodan ibaretti. Ancak bu sembolik yakma eylemi diğer kesimleri de etkileyebilmiştir.

Yaşanan halk hareketlenmesinin iktidarı değiştirecek düzeyde başarılı olmasını Wallerstein (2011c) rejimde var olan çatlaklarla özellikle "güçlü ordu ve polisin yokluğu" ile açıklamaktadır. Ancak Wallerstein'in değerlendirmelerinin aksine Tunus özelinde bakıldığında polis gücünün iddia edildiği kadar zayıf olmadığı görülür. Ordunun zayıf olması ve siyasi iktidardan yana tavır takınmaması ayaklanmanın başarılı olmasında en büyük etken olmuştur. Tunus Cumhuriyeti kurulduğu andan itibaren ordu, her zaman zayıf ve siyasi arenadan uzak bırakılmış, sembolik bir güç olmuştur. Gittikçe geniş kitlelere ulaşan ayaklanma başkent Tunus'a kadar ilerleyince ordu halktan yana bir tutum sergilemiş ve Bin Ali'nin protestoculara karşı ateş açma emrini uygulamamıştır. Bunun üzerine General Raşid Ammar, başkent Tunus'taki güçlerinin büyük çoğunluğunu geri çekmiştir ve Bin Ali de çareyi Suudi Arabistan'a kaçmakta bulmuştur (Sengupta, 2011). Fakat Wallerstein (2013b) ordunun bu süreçte protestoculara ateş açmayı reddetmesine karşılık, iktidarın devrilmesinden sonra durumu denetlemeye çalışacağını da belirtmiştir.

Tunus örneğinde gözlemlendiği gibi ordunun çok güçlü olmaması, orduya aktarılan finansal kaynakların azlığı ve bunlarla da ilişkili olarak eski düzenin liderleri tarafından olaylar başladığında kontrol edilememesi, sosyal hareketlerin devrimsel durumu başlatması ve devam ettirebilmesi için fırsat sağlamıştır. Tunus'ta ordunun zayıflığına karşılık Mısır'ın güçlü ordusu, ayaklanmanın farklı bir seyir almasında etkili olmuştur. Mısır'daki hareketlenmeyle otuz yıldır ülkeyi yöneten Hüsnü Mübarek görevden uzaklaştırılmıştır. Devrimden sonraki ilk seçimlerde ise Müslüman Kardeşler'den Muhammed Mursi yönetime geçmiştir. Hemen bir sene sonra Mısır halkının taleplerini yerine getiremediği gerekçesiyle General Abdülfettah Said Hüseyin Halil el Sisi ile ordu yönetime el koymuş ve Mursi indirilmiştir⁷.

Benzer şekilde Suudi Arabistan, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi askeri harcamaların çok yüksek olduğu ülkelerde görece güçlü

ordu isyancıları en başından itibaren kontrol altına alabilme kapasitesine sahip olduğunu göstermiştir. Hatta Bahreyn'de başlayan protestolarda Suudi Arabistan askeri güçlerinin müdahalesi ile kontrol altına alınmıştır (Elman, 2012). Bölgedeki birçok ülkede orduların kapasiteleri ile petrol gelirleriyle arasında lineer bir ilişki bulunmaktadır. Bu anlamda ülkede yüksek petrol gelirinin mevcudiyeti sosyal hareketlerin büyümesi ve devrimsel duruma dönüşmesi için kısıtlayıcı bir unsur olarak görülebilir. Tunus, Mısır gibi petrol geliri olmayan ülkelerde devrimsel durum mevcut siyasi düzenin kısa sürede sonunu getirebilirken, benzer problemlere sahip Kuveyt, Cezayir, Suudi Arabistan gibi ülkelerde hem protestoların daha cız başlanması hem de siyasi iktidarın vergileri azaltması veya halka bazı mali yardımlar sağlamasıyla devrimsel duruma dönüşmemiştir (Elman, 2012). Tüm bunlar otoriterlik yazının temel hipotezlerinden biri olan rantiyer devletlerin demokratikleşmelerinin oldukça sancılı olduğu ve birçok defa başarısızlıkla sonuçlandığını destekler niteliktedir.

Sonuçları açısından değerlendirildiğinde Tunus'la başlayan isyan dalgaları bölgede var olan siyasi statükonun temellerini derinden sarsmayı başarabilmiştir. İsyen dalgaları, Arap dünyasında yıllardır sürüp giden yönetimlerin kırılmasını da gözler önüne sermiştir. Bölgedeki rejimler sahip oldukları polis ve ordu gücü ile çok uzun süre kendi devamlılıklarını sağlamış, sistemde herhangi bir değişimin yaşanmasının imkânsızlığına dair olan kötümserliği halka aşılabilir ve var oldukları sürece bunu kullanmışlardır. Ancak halkın korku eşiklerini aşip sokaklarda seslerini çıkarmaya başlamalarıyla çok kısa süre içerisinde tüm denetim sistemleri çökmüştür (Hanieh, 2012: 13).

Sürece dair umut taşınmasına rağmen, Wallerstein devrim dalgasının bazı belirsizlikler de getirebileceğini öngörmüştür. Tunus'ta devrim sürecinde "en örgütlü olan yapının iktidara geleceğini" tahmin etmiştir. Ancak Wallerstein (2011c) şu an hiçbir Arap ülkesinde Rusya'da Bolşeviklerin 1917'de yaptığı gibi seküler örgütlü bir yapının ya da iktidarı almaya gücü yetebilecek herhangi bir partinin olmadığını belirtir. Wallerstein'a (2011c) göre Arap dünyasında en güçlü, örgütlü olan yapılar

⁷ Sisi'nin bir askeri darbe ile başa gelmesi; Sisi'nin sadece siyasileşmiş bir cunta yönetiminin desteğini değil aynı zamanda tüm silahlı kuvvetlerinin desteğini aldığının kanıtı olmuştur (Kandil, 2014: 142).

İslami hareketlerdir. Bu anlamda Wallerstein diğer birçok bölge uzmanının öngördüğü gibi başarılı olabilecek grubun İslami hareketler olacağını belirtmektedir (Brown, 2013b; Al-Anani, 2012). Wallerstein (2011c) var olan İslami örgütlerin ise tek tipte olmadığını, bu yapıların üç farklı biçimde şekillendiğini belirtir. Birincisi, kendisi dışında kalan diğer grupları kabul edebilecek ve hoşgörü gösterebilecek yapılar; ikincisi hoşgöründen uzak, sert bir tutum takınan yapılar; üçüncüsü Mısır'daki Müslüman Kardeşler gibi ikisinin arasında sayılabilecek yapılar olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda iç güçler açısından bu hareketlenme sürecinde kimin kazanıp kimin iktidara geleceği belirsizdir. Süreç sonrası yapılan ilk demokratik seçimlerde Tunus'ta Ennahda'nın Mısır'da Müslüman Kardeşlerin seçim zaferi ve Nur Partisi'nin güç kazanması Wallerstein'in tespitini doğrulamaktadır.

Ancak sınıf mücadelelerinin hiçbir zaman ortadan kalkamayacağını da belirten Wallerstein (2012c), işsizlik oranlarının minimum düzeyde tutulduğu ya da toplumun alt katmanlarında gelirlerin az da olsa artış gösterdiği sürece toplumda bir sosyal uzlaşmanın hâkim olacağını da belirtmiştir.

5.SONUÇ

Tunus'ta başlayan ve kısa sürede diğer Arap ülkelerine yayılan protesto hareketlerinin nedenleri, işleyişi, sonuçları ve etkisi birçok akademik çalışmaya konu edilmiştir. Özellikle demokratikleşme, otoriterlik, devrimler ve sosyal hareketler üzerine olan yazınların var olan teorik çerçeveleri Arap Baharı devrimsel durumunu anlayabilmek için kullanılmıştır. Hatta bu sürecin var olan teorilerin yeniden değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için veriler sağladığı düşünülmektedir. Fakat herhangi bir teorik katkının sağlanabilmesi için öncelikle bu sürecin tanımlanması ve kavramsal bir çerçeveye yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Arap Baharı'nın devrim değil devrimsel durum şeklinde tanımlanabileceği ilgili literatürler dikkate alınarak tartışılmıştır. Bu tanımlama ile teorisyenlerin sürece dair yazdıklarının daha iyi anlaşılması, devrim ve devrimsel duruma dair genellemelerin değerlendirilmesi mümkün kılınmıştır.

Bazı çalışmalar bu sürecin sadece ülkelerin ve Ortadoğu bölgesinin ekonomik, sosyal ve politik dinamikleriyle açıklanabileceğini savunurken bazı çalışmalar da böylesine önemli bir sürecin tarihsel gelişmeler ve dünya sisteminin özellikleri dikkate alınmadan anlaşılamayacağını iddia etmektedirler. Dünya Sistemleri Analizi ile bilinen Immanuel Wallerstein da "Arap Baharı" sürecini, kendisinin daha önce öne sürdüğü tezlerini, tarihsel sosyoloji metodunu ve politik-ekonomi perspektifini kullanarak anlamaya çalışmıştır. Özellikle isyanların sebeplerinden hareketle (neoliberalizmin yarattığı gelir eşitsizlikleri) süreci kapitalist dünya ekonomik sisteminin krizi ve yeni bir sisteme geçişin sancılı olarak değerlendirmiştir. Sistem düzeyinde kriz yaşandığını doğrulayan en önemli göstergesi ise aynı anda dünyanın birçok yerinde benzer nedenlerle protesto hareketlerinin varlığıdır. Wallerstein bu argümanı "Arap Baharı" ve Ortadoğu bölgesinin devrimsel durumlar ve demokratikleşme için bir istisna olmadığı tezini desteklemektedir. Aynı zamanda tarihsel devamlılığa da önem veren Wallerstein genel olarak tüm bu protestoların 1968'in devamı olduğunu, yani sistemin yıkıldığı ve zayıfladığı çevrim içinde gerçekleştiğini ve sistem karşıtı olduklarını iddia etmektedir. Fakat Arap Baharı örneğinde devrimsel durumun ana aktörlerinin bu sürekliliğinin farkında olduklarına dair bulgular çok net değildir. Her ne kadar bu durum ardıllarının 1968'in devriminin kazanımları üzerine inşa edildiği ve yeni formlar aldığı gerçeğini değiştirmese de bu ülkelerdeki sosyal hareketlerin mobilize olma kapasiteleri ve bunun Arap Baharı'ndaki etkisine dair detaylı vaka çalışmaları bu tür tezleri güçlendirebilir.

Dünya Sistemi analizi Arap Baharı'nın, özellikle uluslararası kapitalist sistemin ülkelerin politik yapıları üzerindeki etkisini anlayabilmek için yararlı bir teorik çerçeve sunmaktadır. Arap Baharı'nın çıkış nedenleri arasında neoliberal politikaların birçok ülkede oluşturmuş olduğu gelir eşitsizliklerinin oluşturduğu hoşnutsuzluğun etkisinin büyük olduğu doğru bir tespittir. Fakat Tunus ve Mısır'dan sonra devrim dalgalarının olduğu Libya, Bahreyn, Kuveyt gibi ülkelerde bu argümanın doğrulanması pek de kolay değildir.

Arap Baharı sürecinin demokrasiye geçiş için olumlu bir adım olup olmadığı da sıklıkla tartışılan bir konudur. Bölgedeki sürecin ortaya çıkışı, Wallerstein'in değerlendirdiği şekilde, geniş bir küresel protesto yelpazesi içerisinde değerlendirilince küresel bir yeniden şekillenme olduğu konusunda fikir uyandırmaktadır. Fakat devrim dalgasını birçok ülkede istikrarsızlıkların, derin toplumsal

ayrışmaların ve iç savaşların takip etmesi yeniden şekillenmenin rotasının nereye doğru olacağı, ne kadar maliyetli olacağı ve ne kadar süreceğinin belirsiz olduğunu göstermektedir. Devrimsel durumlar hem sistemik krizin habercisi hem de siyasi statükonun temelleri sarsmış olsa da dünya ekonomik sistemlerinin ve otoriterliğin dirençliliği göz ardı edilemeyecek bir durumdur.

KAYNAKÇA

- Al-Anani, K. (2012) "Islamist Parties Post-Arab Spring," **Mediterranean Politics**, 17/3, 466-472.
- Almond, M. (2012) "The Arab Spring – Contemporary Revolutions in Historical Comparison", **All Azimuth**, 1/2, 35-53.
- Arrighi, G., (1994) **The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times**. UK: Verso.
- Arrighi, G., Hopkins, T. ve Wallerstein, I. (2004). **Sistem Karşılığı Hareketler**, (çev. C. Kanat, B. Somay VE S. Sökmen), Metis Yayınları, İstanbul.
- Anderson, L. (2006) "Searching Where the Light Shines. Studying Democratization in the Middle East", **Annual Review of Political Science**, 9, 189–214.
- Armburst, W. (23.02.2011) "A Revolution Against Neoliberalism, Jadaliyya", <http://www.jadaliyya.com/pages/index/717/the-revolution-against-neoliberalism->, (24.02.2011).
- Aydoğuş, O. vd. "Kriz Teorileri: Kondratieff, Schumpeter Ve Wallerstein", **Ege University Working Papers in Economics 2009**, 09/01.
- Bayat, A. (2010) *Life as politics: How Ordinary People Change the Middle East*, Amsterdam: ISIM Series on Contemporary Muslim Societies, **Amsterdam University Press**, 1-26. (Introduction - The Art of Presence).
- Bayat, A. (2006). **Ortadoğu'da Maduniyet Toplumsal Hareketler ve Siyaset**, (1. Baskı), (çev. Özgür Gökmen ve Seçil Deren), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bellin, E. (2012) "Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring," **Comparative Politics**, 44, 127-149.
- Benin, J. ve Frédéric V., (eds.). (2011) **Social Movements, Mobilization, and Contestation in the Middle East and North Africa**, CA: Stanford University Press, Stanford, 1-23.
- Bogaert, K. (2013) "Contextualizing the Arab Revolts: The Politics behind Three Decades of Neoliberalism in the Arab World", **Middle East Critique**, 22/3, 213-234.
- Bond, P. (2011) "Neoliberal Threats to North Africa", **Review of African Political Economy**, 38/129, 481–495.
- Brown, Nathan J. (2013a) "Egypt's Failed Transition", **Journal of Democracy**, 24/4, 46- 59.
- Brown, N. J. (2013b). "Islam and Politics in the New Egypt" , **The Carnegie Endowment for International Peace. The Carnegie Papers, Middle East**, 2013, http://carnegieendowment.org/files/islam_politics.pdf, (02,04.2014).
- Cammatt, M. ve Ishac, D. (2013), **The Political Economy of the Arab Uprisings**. New York: Westview Press.
- Carvin, A.(2012), **Distant witness: social media, the Arab Spring and a journalism revolution**. New York: CUNY Journalism Press,
- Chomiak, L. (2011). "The Making of a Revolution in Tunisia.", **Middle East Law and Governance** 3, 68-83.
- Dahi, O. S. (2011), "Understanding the Political Economy of the Arab Revolts." **Middle East Report 259**, 2-6
- Daniel, B. (2013) "Transforming the Arab World's Protection-Racket Politics", **Journal of Democracy**, 24/3, 1-17.
- Dawishsa, A. (2013). **The Second Arab Awakening: Revolution, Democracy, and the Islamist Challenge from Tunis to Damascus**. New York: W.W. Norton.
- Demir, E. (2013) "The Arab Spring: An Anti-Systemic Movement? The Case Of Egypt", http://www.academia.edu/3847097/THE_ARAB_SPRING_AN_ANTI-SYSTEMIC_MOVEMENT_THE_CASE_OF_EGYPTthose_who_do_not_move_do_not_notice_their_chains , (10.01.2015).

- Dume´nil, G. ve Levy, D. (2011) **The Crisis of Neoliberalism**, Cambridge: Harvard University Press.
- Elman, M. (2012) "The Arab Spring and the Future of Democracy in the Middle East: Rethinking Middle Eastern Studies", **Palestinian-Israel Journal**, 18/1, 98-105.
- Gana, N. (2013). ed. **The Making of the Tunisian Revolution: Contexts, Architects, Prospects**. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Gelvin, J. L. (2012). **The Arab Uprising: What Everyone Needs to Know**. New York: Oxford University Press.
- Gerges, Fawaz A., (2014). ed. **The New Middle East: Protest and Revolution in the Arab World**, New York: Cambridge University Press.
- Goldstone, J. A. (2009) "Rethinking Revolutions: Integrating Origins, Processes, and Outcomes", **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, 29(1), 18-32.
- Göçer Akder, D. (2013) "Theories of Revolutions and Arab Uprisings: The Lessons from the Middle East", **Ortadoğu Etütleri**, 4/2, 85-110.
- Haddad, B. (2012), "Syria, the Arab uprisings, and the political economy of authoritarian resilience", **A Journal For And About Social Movements**, 4/1, 113-130.
- Hanieh, A. (2012). **Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf**, (çev. Bahadır Ahıska ve Sevgi Doğan), Nota Bene Yayınları, Ankara.
- Hanieh, A. (2013). **Lineages of Revolt: Issues of Contemporary Capitalism in the Middle East**. Chicago: Haymarket Books.
- Haugbølle, R.H. ve Cavatorta, F. (2011) "Will the Real Tunisian Opposition Please Stand Up? Opposition Coordination Failures under Authoritarian Constraints", **British Journal of Middle Eastern Studies**, 38/3, 323-341.
- Heydemann, S. (2007) 'Upgrading Authoritarianism in the Arab World', **The Brookings Institution, Analysis Paper**, 13, 1-37.
- Honwana, A. (2011). "Youth and The Tunisian Revolution", http://webarchive.ssrc.org/pdfs/Alcinda_Honwana,_Youth_and_the_Tunisian_Revolution,_September_2011-CPPF_policy%20paper.pdf, (19.02.2014).
- Honwana, A. (2013). **Youth and Revolution in Tunisia**. New York: Zed.
- Haugbølle, R. H. Ve Francesco, C. (2012) "Beyond Ghannouchi: Islamism and Social Change in Tunisia." **Middle East Report 262**, 20-25.
- Joffé, G. (2013). ed. **North Africa's Arab Spring**. New York; Routledge.
- Johnson, C. (1964). Revolution and the Social System, **Hoover Institution Studies 3**, Standford.
- Kandil, H. (2014). "Mısır'da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", (der. Y. Doğan Çetinkaya), **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm** (çev. A. E. Pilgir), İletişim Yayınları, İstanbul, 89-145.
- Kurzman, C. (2008), **Democracy Denied, 1905-1915: Intellectuals and the fate of democracy**, Harvard: Harvard University Press.
- Larémont, R. R. (2014). ed. **Revolution, Revolt and Reform in North Africa: The Arab Spring and Beyond**. New York: Routledge.
- Lynch, Marc, ed., **The Arab Uprisings Explained: New Contentious Politics in the Middle East**. New York: Columbia University Press, 2014
- L. Sadiki (1997) 'Towards Arab Liberal Governance: From the Democracy of the Bread to the Democracy of the Vote', **Third World Quarterly**, 18, 127-148.
- Marzouki, N. (2011), "From People to Citizens in Tunisia." **Middle East Report 259**, 16-19.
- Ottaway, M. (2011) 'The Presidents Left, the Regimes Are Still There', **Carnegie Endowment**, <http://carnegieendowment.org/publications/?fa¼42627>, (14.02.2011).
- Ottaway, M. ve Hamzawy, A. (2011). "Protest Movements and Political Change In The Arab World", **Carnegie Endowment For International Peace Policy Outlook**, http://carnegieendowment.org/files/ottawayhamzawy_outlook_jan11_protestmovements.pdf, (24.04.2014).
- Roy, O. (2012) "The Transformation of the Arab World", **Journal of Democracy**, 23/3, 6-18.
- Salih, M. M.A. (2014). **Economic Development and Political Action in the Arab World**. New York: Routledge.
- Schwedler, J. (2006) **Faith in Moderation: Islamist Parties in Jordan and Yemen**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sengupta, K. (19.01.2011). "Head Of Tunisian Army Restrains His Troops, And Watches And Waits. The Independent", <http://www.independent.co.uk/voices/commentators/kim-sengupta-head-of-tunisian-army-restrains-his-troops-and-watches-and-waits-2187962.html>, (10.02.2014).

- Skocpol, T. (1977). Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique, **American Journal of Sociology** Volume 82 Number 5.
- Skocpol, T. (1979) **States and Social Revolutions: a comparative analysis of France, Russia and China**, New York: Cambridge University Press.
- Sohrabi, N. (2002) "Global Waves, Local Actors: What the Young Turks Knew about Other Revolutions and Why It Mattere", **Comparative Studies in Society and History**, 44/1, 45-79.
- Springborg, R. (2011) "Whither the Arab Spring? 1989 or 1848?, The International Spectator", **Italian Journal of International Affairs**, 46/3, 5-12.
- Stepan, A. ve Linz, J. J. (2013). " Democratization theory and the "Arab Spring", **Journal of Democracy**, 24/2, 15-30.
- Tarrow, S. (2011) **Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics**, Updated and Revised 3rd Edition, Cambridge University Press.
- Türkçe Sözlük (2011), haz. Şükrü Haluk Akalın, Türk Dil Kurumu, 11. Bsk., Ankara.
- Tilly, C. (1978) **From Mobilization to Revolution**, New York: McGraw-Hill
- Topal Demiroğlu, E. "Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, İstanbul, s. 133-144.
- Wallerstein, I. (2011a). **Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş**, (çev. Ender Abadoğlu, ve Nuri Ersoy), Bgst Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (2011b). "The contradictions of the Arab Spring". **AlJazeera**. <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/11/20111111101711539134.html>, (15.06.2012).
- Wallerstein, I. (2011c). "The Second Arab Revolt: Winners and Losers", <http://www.iwallerstein.com/the-second-arab-revolt-winners-and-losers/>, (25.01.2014).Wallerstein, I. (2012a). "The Geopolitics of Arab Turmoil", **Al Jazeera Centre for Studies**. <http://studies.aljazeera.net/ResourceGallery/media/Documents/2012/9/27/201292794324737580The%20Geopolitics%20of%20Arab%20Turmoil.pdf>, (14.03.2013).
- Wallerstein, I. (2012b). "The World Left After 2011", <http://www.iwallerstein.com/world-left-2011/>, (13.03.2012).
- Wallerstein, I. (2012c). "The World Class Struggle: The Geography of Protest", <http://www.iwallerstein.com/world-class-struggle-geography-protest/>, (20.11.2013).
- Wallerstein, I. (2013a). "Uprisings Here, There, and Everywhere", <http://www.iwallerstein.com/uprisings/>, (14.09.2013).
- Wallerstein, I. (2013b). "Turmoil in Tunisia and Egypt: Beginning or End of the Revolutions?", <http://www.iwallerstein.com/turmoil-tunisia-egypt-beginning-revolutions/>, (10.10.2013).
- Wallerstein, I. (2013c). "The World Social Forum: Still Meeting Its Challenge", <http://www.iwallerstein.com/world-social-forum-meeting-challenge/>, (06.10.2013).
- Walt, S. M. (1992) "Revolution and War", **World Politics**, 44/3, 321-368.
- Worsley, Peter. (1980). "One World or Three? A Critique of the World System Theory of Immanuel Wallerstein". **Socialist Register**. Vol. 17.